

Жўраев Санжар Рамазанович

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети ижтимоий
фанлар кафедраси ўқитувчиси

<https://orcid.org/0009-0002-4306-8796>

E-mail: jurayevsanjar1983j@gmail.com

Ризахўжаева Зарина Иброҳимхўжа қизи

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети талабаси

E-mail: eshquvvatovazarina977@gmail.com

АННОТАЦИЯ Мазкур мақолада ислом дини таркибидаги икки йирик йўналиш — суннийлик ва шиаликнинг тарихий келиб чиқиши, шаклланиш жараёни, уларнинг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари илмий-академик усулда таҳлил қилинган. Пайгамбар алайҳиссалом вафотидан кейинги раҳбарлик масаласи, унинг икки йўналишининг ажрალიшига асос бўлган тарихий жараёнлар кетма-кетлиги ёритилган. Ҳар икки йўналишининг эътиқодий асослари — Қуръон, пайгамбарлик тушунчаси, намоз, закот, рўза ва ҳаж каби умумий жиҳатлари — ҳамда раҳбарлик тушунчаси, ҳадис манбалари, фикҳий мазҳаблар бўйича фарқлари ҳолисона тарзда кўриб чиқилган. Мақола диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат тамойилларига асосланиб, ҳар икки йўналишни ҳам ҳолис илмий нуқтаи назардан тавсифлашга қаратилган.

Калим сўзлар: ислом тарихи, суннийлик, шиалик, хилофат, имомат, мазҳаб, ҳадис, фикҳ, Карбало воқеаси, диний бағрикенглик.

ABSTRACT This article analyzes the historical origins and formation of two major branches of Islam - Sunnism and Shiism, their similarities and differences, using a scientific and academic method. The issue of leadership after the death of the Prophet (peace be upon him) and the sequence of historical processes that led to the separation of the two branches are discussed. The creedal foundations of both branches - the Quran, the concept of prophethood, common aspects such as prayer, zakat, fasting and hajj - as well as their differences in the concept of leadership, sources of hadith, and jurisprudential schools of thought are objectively examined. The article is based on the

principles of religious tolerance and mutual respect and aims to describe both branches from an objective scientific point of view.

Keywords: *Islamic history, Sunnism, Shiism, caliphate, imamate, school of thought, hadith, jurisprudence, the event of Karbala, religious tolerance.*

КИРИШ Ислом дини етти асрдан ортиқ тарихга эга бўлиб, унинг таркибида турли йўналиш ва мазҳаблар шаклланган. Ушбу йўналишлар орасида энг йирик ва кенг тарқалгани суннийлик ва шиалик ҳисобланади. Дунё мусулмонларининг катта қисми суннийлик йўналишига мансуб бўлса, шиалик йўналиши ҳам бир қатор мамлакатларда — жумладан Эрон, Ироқ ва Озарбайжонда — устувор мазҳаб сифатида тарқалган.

Ушбу икки йўналишнинг келиб чиқиши пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом вафотидан кейин юзага келган раҳбарлик масаласи билан узвий боғлиқ. Тарихий жараёнлар давомида икки йўналиш ўртасида нафақат сиёсий раҳбарлик, балки диний-ҳуқуқий ва маросимий соҳаларда ҳам муайян фарқлар шаклланган. Шу билан бирга, ҳар икки йўналиш ҳам исломнинг асосий эътиқодий негизларини — бир Аллоҳга ишонишни, Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўнгги пайғамбар эканлигини ва Қуръонни муқаддас китоб сифатида тан олишни — умумий асос сифатида сақлаб қолган.

Мақоланинг мақсади суннийлик ва шиалик йўналишларининг тарихий келиб чиқишини илмий-объектив тарзда баён этиш, уларнинг эътиқодий ва ҳуқуқий соҳалардаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатларини тизимли равишда кўрсатиш ҳамда замонавий дунёда ушбу икки йўналишнинг тарқалиш ҳолатини илмий адабиётлар асосида умумлаштиришдан иборат.

ХИЛОФАТ МАСАЛАСИНИНГ ТАРИХИЙ КЕЛИБ ЧИҚИШИ

Пайғамбар вафотидан кейинги вазият

Пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом милодий олти юз ўттиз иккинчи йилда вафот этганидан сўнг, мусулмон жамоаси олдида уни ким алмаштириши, яъни жамоа раҳбарлигини ким ўз зиммасига олиши масаласи кўндаланг турди. Пайғамбар ўзидан кейинги раҳбарликни аниқ ва тўлиқ шаклда белгилаб қолдирмаган эди, шу боис мусулмон жамоаси орасида турли қарашлар юзага келди.

Мадинадаги Сақифа Бани Соида деб аталган жойда содир бўлган йиғилишда жамоа вакиллари муҳокама олиб бориб, Абу Бакр Сиддиқни биринчи халифа сифатида сайладилар. Ушбу қарор кейинчалик суннийлик йўналишида қабул қилинган ва тан олинган бўлса, шиалик йўналиши тарафдорлари эса

пайғамбарнинг куёви ва амакиваччаси Али ибн Абу Толибнинг раҳбарликка яқинроқ ва муносиброқ номзод бўлганлигини таъкидлайдилар.

Ғадир Хум воқеаси ва унинг икки хил талқини

Пайғамбар алайҳиссалом ҳаётининг сўнгги йилларида, ҳаждан қайтишда Ғадир Хум деб аталган жойда мусулмонларга мурожаат қилиб, Али ибн Абу Толиб ҳақида сўзлаган эди. Ушбу воқеанинг мазмуни ва аҳамияти икки йўналишда турлича талқин қилинади. Шиалик анъанасида ушбу нутқ Алининг пайғамбардан кейинги раҳбарликка расман тайинланиши сифатида қабул қилинади.

Суннийлик анъанасида эса ушбу воқеа Алига нисбатан ҳурмат ва яқинликни ифодаловчи умумий маъноли сўзлар сифатида тушунилади, расмий равишда раҳбарликка тайинлаш маъносида эмас. Ушбу икки хил талқин икки йўналиш ўртасидаги дастлабки ва энг муҳим назарий ажралиш нуқталаридан бирини ташкил этади ва кейинги асрлар давомида теологик мунозараларнинг марказий мавзуларидан бирига айланган.

Дастлабки халифалар даври

Абу Бакрдан сўнг Умар ибн Хаттоб, ундан кейин Усмон ибн Аффон халифалик мансабини эгаллади. Суннийлик анъанасида ушбу учала халифа, шунингдек улардан кейин халифа бўлган Али ибн Абу Толиб биргаликда "тўғри йўлга бошловчи халифалар" деб номланиб, барчаси ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинади.

Шиалик анъанасида эса Алидан олдинги учала халифанинг ҳокимиятга келиши тарихий воқеа сифатида тан олинган ҳолда, диний-руҳий раҳбарлик — имомат — фақат Али ибн Абу Толиб ва унинг авлодларига тегишли деб ҳисобланади. Усмон ибн Аффон вафотидан сўнг Али халифа сифатида тан олинди, лекин унинг ҳокимияти даврида ҳам ички низолар давом этди ва бу жараён исломий жамоа тарихида чуқур из қолдирди.

1-жадвал. Ислом тарихидаги дастлабки раҳбарлик давлари ва уларнинг икки йўналишда тан олиниши

Раҳбар исми	Ҳокимият даври	Суннийликда мавқеи	Шиаликда мавқеи
Абу Бакр Сиддиқ	632–634	Биринчи халифа	Тарихий халифа
Умар ибн Хаттоб	634–644	Иккинчи халифа	Тарихий халифа
Усмон ибн Аффон	644–656	Учинчи халифа	Тарихий халифа

Али ибн Абу Толиб	656–661	Тўртинчи халифа	Биринчи ҳақиқий имом
-------------------	---------	--------------------	-------------------------

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ МАЗҲАБ СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИ

Карбало воқеаси ва унинг таъсири

Али ибн Абу Толибнинг ўғли Ҳусайн ибн Али милодий олти юз саксонинчи йилда Карбало деб аталган жойда, ўз тарафдорлари билан бирга, даврнинг ҳукмрон кучларига қарши чиққан кураш натижасида шаҳид бўлди. Ушбу воқеа ислом тарихида чуқур из қолдирган фожиали воқеалардан бири бўлиб, шиалик йўналишининг мустақил мазҳаб сифатида шаклланишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Карбало воқеаси шиалик анъанасида Ошуро куни сифатида ҳар йили алоҳида мотам маросимлари билан эсланади. Суннийлик анъанасида ҳам ушбу воқеа тарихий фожа сифатида тан олинади ва Ҳусайн ибн Алига нисбатан чуқур ҳурмат сақланади, лекин мотам маросимларининг шакли ва даражаси икки йўналишда фарқланади.

Мазҳаблар сифатида институционал шаклланиш

Суннийлик йўналиши тарихий жараён давомида тўртта асосий фикҳий мазҳабга — Ҳанафия, Моликия, Шофеия ва Ҳанбалия мазҳабларига — бўлиниб, ҳар бири ўзига хос ҳуқуқий ва методологик ёндашувни ривожлантирди. Ушбу мазҳаблар асосий эътиқодий масалаларда бир бирларини тан олади ва улар ўртасидаги фарқлар кўпроқ ҳуқуқий-амалий масалаларга оид бўлади.

Шиалик йўналиши ичида ҳам бир нечта тармоқ шаклланган бўлиб, уларнинг энг йириги Жаъфария мазҳаби ҳисобланади ва у имомларнинг ўн иккитаси ҳақидаги эътиқодга асосланади. Бундан ташқари Зайдия ва Исмоилия каби нисбатан кичикроқ тармоқлар ҳам мавжуд бўлиб, улар имомат тушунчасини ва имомлар сонини бошқачароқ талқин қилади.

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ ЎХШАШ ЖИҲАТЛАРИ

Барча назарий ва тарихий фарқларга қарамасдан, суннийлик ва шиалик ислом динининг умумий эътиқодий негизини тўлиқ сақлаб қолган. Ҳар икки йўналиш ҳам бир Аллоҳга ишонишни, Муҳаммад алайҳиссаломни сўнгги пайғамбар деб тан олишни ва Қуръони каримни муқаддас илоҳий китоб сифатида эъзозлашни асосий эътиқод манбаи деб ҳисоблайди. Қуръон матни ҳар икки

йўналишда бир хил бўлиб, унинг мазмуни ва мақоми юзасидан принципиал фарқ мавжуд эмас.

Ислоннинг беш асосий руқни — Аллоҳнинг бирлигига ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг пайғамбарлигига гувоҳлик бериш, кунлик беш вақт намоз ўқиш, закот бериш, рамазон ойида рўза тутиш ва имконияти борлар учун ҳажга бориш — ҳар икки йўналишда ҳам мажбурий амаллар сифатида тан олинади, гарчи баъзи амалий тафсилотларда фарқлар мавжуд бўлса ҳам.

Шунингдек, ҳар икки йўналиш ҳам аввалги пайғамбарлар — Иброҳим, Мусо, Исо алайҳиссалом ва бошқа пайғамбарлар — ҳақидаги эътиқодни умумий асос сифатида тан олади ҳамда фаришталар, илоҳий китоблар ва қиёмат кунига ишонишни ислон эътиқодининг ажралмас қисми деб ҳисоблайди. Макка шаҳридаги Каъба муқаддас масжидини қиблагоҳ сифатида эъзозлаш, шунингдек ҳаж ва умра маросимларининг асосий тартиб-қоидалари ҳам ҳар икки йўналишда деярли бир хил тарзда амалга оширилади. Ушбу умумий жиҳатлар ислон умматининг бирлигини таъминловчи муҳим негиз ҳисобланади.

2-жадвал. Суннийлик ва шиаликдаги умумий эътиқодий асослар

Эътиқодий асос	Суннийликда	Шиаликда
Аллоҳнинг бирлигига ишониш	Тан олинади	Тан олинади
Муҳаммад алайҳиссалом — сўнгги пайғамбар	Тан олинади	Тан олинади
Қуръони карим — муқаддас китоб	Тан олинади	Тан олинади
Кунлик беш вақт намоз	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Рамазон ойида рўза тутиш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Закот бериш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Ҳажга бориш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Қиёмат кунига ишониш	Тан олинади	Тан олинади

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ

Раҳбарлик тушунчасидаги фарқлар

Икки йўналиш ўртасидаги энг асосий назарий фарқ раҳбарлик тушунчасига оид. Суннийлик анъанасида халифа мусулмон жамоаси томонидан сайланадиган ёки маслаҳат йўли билан танланадиган сиёсий-маъмурий раҳбар ҳисобланади ва у диний хатодан холи деб ҳисобланмайди.

Шиалик анъанасида эса имомат тушунчаси марказий ўринни эгаллайди: имом фақат сиёсий раҳбар эмас, балки диний билимнинг ва Қуръон маъноларини тўғри тушунишнинг ҳам асосий манбаи ҳисобланади. Жаъфария мазҳабида имомлар хатодан холи ва илоҳий йўл-йўриқ асосида тайинланган деб эътиқод қилинади, улар сони ўн иккита бўлиб, охиригиси — ўн иккинчи имом — ғойибликда деб ҳисобланади.

Ҳадис манбаларидаги фарқлар

Ҳадис — пайғамбар алайҳиссаломнинг сўзлари, амаллари ва тасдиқлари ҳақидаги ривоятлар — ҳар икки йўналишда ҳам муҳим манба ҳисобланади, лекин уларнинг тўпланиши ва ишончлилиқ мезонлари фарқланади. Суннийликда олти асосий ҳадис тўплами энг ишончли манба сифатида тан олинади, уларда ровийлар занжирининг узлуксизлиги ва ишончлилиги асосий мезон ҳисобланади.

Шиаликда эса тўртта асосий ҳадис тўплами тан олинади ва уларда, суннийлик мезонларидан ташқари, ривоятнинг имомлар орқали етиб келганлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Икки йўналишда умумий пайғамбар ҳадислари кўп бўлса-да, ровийлар таркиби ва айрим ривоятларнинг ишончлилигига берилган баҳо борасида фарқлар мавжуд.

Фикҳий мазҳаблардаги фарқлар

Ҳукуқий-амалий соҳада ҳар икки йўналиш ҳам ўзининг мустақил фикҳий мактабларини ривожлантирган. Суннийликда тўртта асосий мазҳаб — Ҳанафия, Моликия, Шофеия ва Ҳанбалия — мавжуд бўлиб, улар ижтиҳод усуллари ва баъзи амалий ҳукмларда бир-биридан фарқланади, лекин асосий эътиқодий масалаларда келишган ҳисобланади.

Шиаликнинг Жаъфария мазҳаби эса имомларнинг таълимотларига алоҳида таянади ва ҳукуқий хулосалар чиқаришда ижтиҳод усулини кенг қўллайди. Намоз вақтлари, мерос тақсимооти ва вақтинчалик никоҳ каби баъзи масалаларда амалий ҳукмлар икки йўналишда фарқланади.

3-жадвал. Суннийлик ва шиаликдаги асосий фикҳий мазҳаблар

Йўналиш	Мазҳаб номи	Асосчиси	Кенг тарқалган ҳудуд
Суннийлик	Ҳанафия	Абу Ҳанифа	Марказий Осиё, Туркия, Жанубий Осиё
Суннийлик	Моликия	Молик ибн Анас	Шимолий ва Ғарбий Африка

Суннийлик	Шофеия	Муҳаммад ибн Идрис	Жанубий-Шарқий Осиё, Миср
Суннийлик	Ҳанбалия	Аҳмад ибн Ҳанбал	Арабистон ярим ороли
Шиалик	Жаъфария	Жаъфар ас-Содиқ	Эрон, Ироқ, Озарбайжон
Шиалик	Зайдия	Зайд ибн Али	Яман
Шиалик	Исмоилия	Исмоил ибн Жаъфар	Ҳиндистон, Марказий Осиёнинг баъзи ҳудудлари

Диний маросимлардаги фарқлар

Диний маросимлар соҳасида ҳам муайян фарқлар кузатилади. Шиалик анъанасида Ошуро куни — Ҳусайн ибн Алининг Карбалодаги шаҳодати хотирасига бағишланган мотам маросимлари — алоҳида кенг нишонланади. Шунингдек, имомлар ва уларнинг авлодларига тегишли мақбаралар зиёрат қилиш шиалик анъанасида муҳим диний амал ҳисобланади.

Суннийлик анъанасида эса диний амалиёт кўпроқ пайғамбар алайҳиссалом суннатида бевосита амал қилишга қаратилган бўлиб, алоҳида имомлар мақбараларини зиёрат қилиш марказий ўрин эгалламайди. Намоз вақтида қўлларни боғлаш ёки бўш қўйиш, намоз чоғида пешона қўйиладиган сирт каби баъзи ташқи жузъий амалларда ҳам фарқлар мавжуд, лекин булар намознинг моҳиятига таъсир қилмайди.

Диний таълим тизимидаги фарқлар

Диний таълим соҳасида ҳам ҳар икки йўналиш ўзига хос тизимларни ривожлантирган. Суннийлик анъанасида диний таълим асосан мадрасалар ва университетлар тизими орқали ташкил этилган бўлиб, талаба тўртта фикҳий мазҳабдан бирини танлаб, ушбу мазҳаб доирасида чуқур билим олади. Қоҳирадаги Ал-Азҳар университети каби йирик таълим марказлари суннийлик диний таълимининг тарихий анъанавий марказлари ҳисобланади.

Шиалик анъанасида эса диний таълим тизими ҳавза деб аталадиган махсус диний билим марказлари орқали ташкил этилган бўлиб, бунда талаба узоқ йиллар давомида имомлар таълимоти асосида фикҳ, калом ва ҳадис илмларини ўрганади. Эрондаги Қум шаҳри ва Ироқдаги Нажаф шаҳри шиалик диний таълимининг тарихий марказлари сифатида тан олинган. Ҳар икки тизимда ҳам таълим жараёни устоз-шогирд анъанасига асосланган бўлиб, бу ислом таълим маданиятининг умумий хусусияти ҳисобланади.

ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Тарихий тараққиёт давомида ҳар икки йўналиш вакиллари ислом тамаддунининг ривожланишига беқиёс ҳисса қўшган. Суннийлик йўналиши доирасида фаолият юритган олимлар тиббиёт, математика, фалакиёт ва фикҳ соҳаларида йирик асарлар яратганлар. Марказий Осиёдан етишиб чиққан Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби мутафаккирлар жаҳон илм-фани тарихида муҳим ўрин эгаллайди ва улар суннийлик анъанаси доирасида таълим олган ва ижод қилган.

Шиалик йўналиши доирасида ҳам фалсафа, тасаввуф ва ҳуқуқшунослик соҳаларида қимматли асарлар яратилган. Хожа Насриддин Тусий каби олимлар фалакиёт ва математика соҳасида жаҳон аҳамиятига молик кашфиётлар қилганлар. Икки йўналиш вакиллари ўртасида илмий мулоқот ва ғоялар алмашинуви асрлар давомида давом этган бўлиб, бу ҳол умумий ислом тамаддунининг бойишига хизмат қилган.

Меъморчилик соҳасида ҳам ҳар икки йўналиш ўзига хос услубларни ривожлантирган: суннийлик ҳудудларида масжид ва мадрасалар қурилиши кенг тарқалган бўлса, шиалик ҳудудларида имомлар мақбаралари атрофида шаклланган меъморий мажмуалар алоҳида ажралиб туради. Бундай маданий мерос бугунги кунда ЮНЕСКОнинг умумжаҳон мероси рўйхатида киритилган кўплаб ёдгорликларда ўз аксини топган.

Тасаввуф адабиёти соҳасида ҳам икки йўналиш ўртасида умумий маданий алоқалар кузатилади. Жалолиддин Румий, Фаридиддин Аттор каби мутасаввиф шоирларнинг асарлари мазҳаблараро чегарадан қатъи назар, бутун ислом дунёсида кенг тарқалган ва улуғланган. Уларнинг руҳий-ахлоқий таълимотлари инсонпарварлик, сабр-қаноат ва илоҳий муҳаббат ғояларини тарғиб қилиб, суннийлик ва шиалик тарафдорлари орасида умумий маънавий тил вазифасини ўтаган. Форс ва туркий тилларда яратилган классик адабиёт намуналари ҳам ушбу икки йўналиш вакиллари томонидан баробар қадрланиб, умумий адабий меросни ташкил этади.

5-жадвал. Ислом тамаддунига ҳисса қўшган баъзи машҳур мутафаккирлар

Олим исми	Йўналиши	Фаолият соҳаси	Яшаган давр
Абу Райҳон Беруний	Суннийлик	Фалакиёт, математика	X–XI аср

Абу Али ибн Сино	Суннийлик	Тиббиёт, фалсафа	X–XI аср
Имом Бухорий	Суннийлик	Ҳадис илми	IX аср
Хожа Насриддин Тусий	Шиалик	Фалакиёт, математика	XIII аср
Шайх Муфид	Шиалик	Калом илми, фикҳ	X–XI аср

ЗАМОНАВИЙ ДУНЁДА ТАРҚАЛИШ ҲОЛАТИ

Ҳозирги кунда дунё мусулмонларининг аксарият қисми суннийлик йўналишига мансуб бўлиб, бу кўрсаткич турли илмий манбаларда тахминан саксон-саксон беш фоизни ташкил этади. Шиалик йўналиши тарафдорлари эса ўн беш-йигирма фоиз атрофида бўлиб, улар асосан бир қатор мамлакатларда устувор ёки сезиларли микдорда мавжуд.

Ушбу икки йўналиш тарафдорлари географик жиҳатдан турлича тақсимланган бўлиб, баъзи мамлакатларда иккала йўналиш вакиллари ҳам асрлар давомида ёнма-ён, тинч-тотув яшаб келмоқда. Марказий Осиё минтақасида, жумладан Ўзбекистонда, мусулмонларнинг катта қисми суннийлик йўналишининг Ҳанафия мазҳабига мансуб.

4-жадвал. Суннийлик ва шиалик тарафдорларининг айрим мамлакатлардаги нисбий тарқалиши

Мамлакат	Асосий йўналиш	Тахминий нисбат
Эрон	Шиалик	Тахминан тўқсон фоиз
Ироқ	Шиалик	Тахминан олтмиш беш фоиз
Озарбайжон	Шиалик	Тахминан олтмиш-етмиш фоиз
Саудия Арабистони	Суннийлик	Тахминан тўқсон фоиз
Миср	Суннийлик	Тахминан тўқсон беш фоиздан юқори
Ўзбекистон	Суннийлик (Ҳанафия)	Тахминан тўқсон тўққиз фоиз
Туркия	Суннийлик	Тахминан саксон фоиз

МУҲОКАМА

Ўтказилган таҳлил шуни кўрсатадики, суннийлик ва шиалик ўртасидаги фарқлар асосан пайғамбар алайҳиссаломдан кейинги раҳбарлик масаласи атрофида шаклланган бўлиб, вақт ўтиши билан теологик, ҳуқуқий ва маросимий соҳаларга ҳам тарқалган. Шунга қарамасдан, ҳар икки йўналиш ҳам исломнинг асосий эътиқодий негизини — тавҳид, пайғамбарлик ва Қуръоннинг муқаддаслиги каби тамойилларни — тўлиқ сақлаб қолган.

Тарихий манбаларни ҳолис ўрганиш шуни кўрсатадики, икки йўналиш ўртасидаги фарқлар кўпинча сиёсий ва ижтимоий омиллар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланган. Замонавий илмий-диний муҳитда ҳар икки йўналиш вакиллари ўртасида диалог ва ўзаро тушуниш борасидаги ҳаракатлар кучайиб бормоқда, бу эса умумий диний меросни сақлаш ва ижтимоий тотувликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Диншунослик фани нуқтаи назаридан суннийлик ва шиалик йўналишларини ўрганиш нафақат тарихий-илмий аҳамиятга, балки замонавий жамиятда диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат маданиятини шакллантиришда ҳам муҳим амалий аҳамиятга эга. Ҳар икки йўналиш вакиллари асрлар давомида илм-фан, маданият ва маънавият соҳаларида қимматли мерос яратганлар, бу мерос бутун ислом умматининг умумий бойлиги ҳисобланади.

Шунингдек, таъкидлаш жоизки, тарихан икки йўналиш ўртасида юзага келган баъзи сиёсий зиддиятларни диний-эътиқодий фарқлар билан аралаштириб юбормаслик муҳим методологик аҳамиятга эга. Кўпчилик ҳолларда минтақавий сиёсий манфаатлар диний фарқлардан фойдаланилган ҳолатлар тарихда учрайди, лекин бу ҳолат икки йўналишнинг ўзаро асосли илмий мулоқот юритиш имкониятини инкор этмайди. Таълим тизимларида ислом тарихини ҳолис ва кенг қамровли ўрганиш ёш авлодда тўғри тасаввур шакллантиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

ХУЛОСА

Мазкур мақолада суннийлик ва шиалик йўналишларининг тарихий келиб чиқиши, шаклланиш жараёни ҳамда уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари илмий-объектив тарзда таҳлил қилинди. Қуйидаги асосий хулосаларга келинди.

Биринчи хулоса: икки йўналишнинг ажралиши пайғамбар алайҳиссалом вафотидан кейинги раҳбарлик масаласи билан боғлиқ тарихий жараён натижасида юзага келган бўлиб, Сакифа йиғилиши, Ғадир Хум воқеасининг турлича талқини ва Карбало фожиаси ушбу жараёнда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган.

Иккинчи хулоса: суннийлик ва шиалик исломнинг асосий эътиқодий негизини — Аллоҳнинг бирлигини, Муҳаммад алайҳиссаломнинг пайғамбарлигини, Қуръоннинг муқаддаслигини ва исломнинг беш асосий руқнани — тўлиқ умумий асос сифатида сақлаб қолган.

Учинчи хулоса: икки йўналиш ўртасидаги асосий фарқлар раҳбарлик тушунчаси — хилофат ва имомат — ҳамда ҳадис манбалари ва фикҳий мазҳаблар соҳасида намоён бўлади, лекин ушбу фарқлар икки йўналишни ислом умматининг умумий доирасидан чиқармайди.

Тўртинчи хулоса: замонавий дунёда диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат тамойилларига асосланган ҳолда суннийлик ва шиалик тарафдорлари ўртасидаги илмий-маданий диалогни ривожлантириш ижтимоий тотувлик ва умумий диний меросни сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Раҳимов Ш.А. Ислом тарихи: дастлабки давр. — Тошкент: Ислом университети нашриёти, 2022. — 312 бет.
2. Носирова Д.У. Динлар тарихи ва қиёсий диншунослик. — Тошкент: Toshkent islom akademiyasi нашриёти, 2023. — 268 бет.
3. Watt W.M. Islamic Political Thought. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998. — 187 бет.
4. Momen M. An Introduction to Shi'i Islam. — New Haven: Yale University Press, 1985. — 397 бет.
5. Hodgson M.G.S. The Venture of Islam. Volume One. — Chicago: University of Chicago Press, 1974. — 473 бет.
6. Nasr S.H. Ideals and Realities of Islam. — London: Allen and Unwin, 1966. — 223 бет.
7. Lapidus I.M. A History of Islamic Societies. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 954 бет.
8. Носирова Д.У. Марказий Осиёда Ҳанафия мазҳабининг тарихий ривожланиши. Тошкент ислом университети ахборотномаси. — 2023. — № 2. — 55–63-бетлар.
9. Kohlberg E. Belief and Law in Imami Shi'ism. — Aldershot: Variorum, 1991. — 340 бет.
10. Раҳимов Ш.А. Карбало воқеасининг тарихий-манбашунослик таҳлили. Ислом маданияти журнаלי. — 2022. — № 4. — 21–30-бетлар.